

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Віталій Євстратов

●

РОЗБУДОВА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЧЕРНІГОВА У XVIII ст.

Міста Лівобережної України, їх соціально-економічний, культурний розвиток викликали інтерес в істориків починаючи з XIX ст. Не згас він і до сьогоднішнього дня. Частина дослідників приділила належну увагу нашому краю.

Чернігів - одне з найдавніших міст України. У 1990 р. йому минуло 1300 років, а у 2007-ому відзначається 1100 років першої письмової (907 р.) згадки про нього.

Починаючи з середньовіччя, Чернігів був центром найбільшого князівства Київської Русі, воєводства, козацького полку, намісництва, губернії і області.¹ Наявність у місті та навколого нього курганів, старовинних архітектурних споруд і сучасної забудови, прекрасних парків і скверів, пам'ятників надає привабливу можливість археологам, архітекторам, вченим, історикам для всебічного вивчення соціально-економічного, культурного розвитку Чернігово-Сіверського краю.

Важливим періодом його розвитку було XVIII ст. Дослідженням цього відрізка часу займалися дореволюційні історики А. Балико («Город Сновск, ныне м. Седнев»), В. Маценко («Прилукщина»). Вони цікавились містами Чернігівщини XVIII ст.

Цінність цих історико-краєзнавчих досліджень у тому, що автори користувалися джерелами, документальними матеріалами, значна частина яких не збереглася. Сучасні історики можуть багато чого почерпнути з їхніх досліджень у процесі своєї наукової роботи.

У вищезазначених працях велика увага приділялася забудові і розвитку міст, фортець, розвитку ремесел, торгівлі, управлінню містами, побуту громадян.

Цінною науковою працею були «Нариси етнографії російського феодального міста» М. Г. Рабіновича. Автор відмічає, що на Лівобережжі у XVIII ст. міста склалися з декількох частин, відокремлених одна від одної. Містом вважалася територія, оточена валом і кріпосною стіною. Друга частина - замок у центрі міста, теж укріплений валом і ровом, дерев'яною стіною. Третя частина - околиці, населення яких також вважалося міським, тоді як інші дослідники, особливо XIX ст., твердили, що околиця, поділ не входили до складу міста, а їхнє населення не було городянами.

Найяскравішою постаттю у дослідженні міст Чернігівщини був Опанас Шафонський. Наслідком його діяльності стало дослідження «Черниговского намесничества топографическое описание», написане у 1786 р., а видане у 1851 р. О. Шафонський народився у місті Сосниці. Це була всебічно обдарована людина - доктор освіти, філософії і медицини. Мав тісні зв'язки з ученими Лондонського, Страсбурзького, Галльського університетів.

Праця О. Шафонського налічує понад 1000 сторінок. Автор скрупульозно дослідив і зробив опис міст і сіл, фортець Чернігівщини, життя населення, стану економіки, культури.

Цікавими є висновки експедицій 60-х рр. XVIII ст. Петербурзької академії наук, які працювали в різних регіонах України. Ці експедиції очолювали І. І. Георгі, В. Ф. Зуев, І. А. Гільденштедт.

І. А. Гільденштедт у 1773-1774 рр. відвідав Україну, побував на Київщині, Чернігівщині та в інших регіонах. Залишив цікаві спогади про міста Лівобережжя, які є цінними для наукового дослідження.

С. П. Пешеев у 1793 р. видав книгу, в якій дається опис природних багатств української землі, значення розвитку землеробства і ремесла, торгівлі, характерних особливостей заснування міст Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництва.³

У журналі «Черниговский листок» (1852 р.) та книзі «Русский архив» (1863 р.) були надруковані спогади мандрівника Леонтія. Він яскраво описав будинки українських міщан, «затейливы к хоромному строению», звернув увагу на велику кількість торгових точок, одяг, побут городян. Зробив опис міських укріплень.

В архівних документах, котрі збереглися до наших днів, є підсумок перепису в Україні 1765-1768 рр., матеріали якого відтворені в «Рум'янцевському описі Малоросії» (генерал-губернатором України в той час був граф П. О. Рум'янцев).

Мета перепису:

1. Чітке визначення станів, зміцнення місцевої влади, збільшення прибутків у державну казну, розташування міст, їх укріплення, розвиток ремесла і торгівлі.

2. З'ясувати кількість міських земель та стан сільського господарства. Розповсюдження кріпосного права.

3. Зібрати статистичні дані про кожен будинок міст і сіл, господарства, склад сім'ї, господаря і його фах, наявність землі, майстерень, лісів, сінокосів, наймитів.

Таким чином, матеріали опису є цінним історичним джерелом. Воно дає можливість визначити історико-географічні, демографічні, лінгвістичні, етнографічні процеси, топографію міст XVIII ст.

Яким же було місто Чернігів у XVIII ст.? Важливою особливістю, котра впливала на соціально-економічний розвиток, життя городян, озброєність військ гарнізону, було те, що місто розташовувалось на кордоні між Польщею і Росією. Тому Чернігів був не просто містом, а містом-фортецею.

Російський уряд приділяв належну увагу обороноздатності фортеці (територія сучасного Валу). Вона була обнесена високим земляним валом з дерев'яною огорожею довжиною 720 сажнів. Перед валом - глибокий рів, заповнений водою, ширина якого 10 сажнів. На земляних валах розташовувались бастіони з гарматами. Особлива увага приділялася в'їзним брамам. Вони були двостінні, викладені з каменю. У баштах були бійниці, де чатували воїни. Через рови прокладали перекидні мости. Вони також охоронялися воїнами, які розташовувались у земляних укріпленнях-ревелинах. На ніч ворота зачинялись, ходити по місту і фортеці вночі суворо заборонялось.⁴

У фортеці містились інженерний двір (вироблялися гармати і ядра), артилерійський склад, полкова канцелярія, будинки бургомістра, коменданта, казарми для солдатів. У центрі фортеці знаходився замок-цитадель, в якому зберігався порох, ядра та інша зброя. З цитаделі йшов під землею вихід до річки Стрижень. Замок окремо був обнесений ровом, земляним насипом та товстими дубовими стінами. Таким чином, замок і фортеця були ізольовані від решти території міста і нагадували самостійний укріплений острів. Вийти з фортеці можна було через троє воріт: Водяні - до Стрижня, Київські - до сучасної вулиці Шевченка, Прогорілі - проти сучасного проспекту Миру. До міста можна було потрапити не лише через ворота, а й через спеціальні вилазки, які розташовувались поперек валів. Їх ширина і висота були до двох метрів, стеля, підлога, стіни укріплені дерев'яними зрубами і міцними дерев'яними дверима. Вони призначались для запасного виходу населення під час облоги фортеці, постачання населення водою, продуктами харчування.⁵

У липні 1706 року до Чернігова приїздив цар Росії Петро I. Він відвідав фортецю і наказав установити додатково нові далекобійні гармати, відліті у м. Тулі.

Протягом XVIII століття вдосконалювалось укріплення фортечних стін Чернігова. За основу було взято систему французького інженера Вобана. Фортеця формувалась як багатокутник з двома земляними валами, установленими на них гарматами та бастіонами або роскатами⁶.

Особливо інтенсивно проводилися роботи у 60-х роках XVIII ст. У 1754 році уряд Росії виділив кошти на утримання нового штату з 41 чоловіка. Серед них: підпоручик, унтер-офіцер, сержант, бомбардир, канонір, писар та майстрові люди (тесля, слюсар, коваль, колесник).⁷

Але з 80-х років XVIII ст. значення міст-фортець починає втрачати свою актуальність. Територія Росії розширилась, і кордони просунулись на захід та південь. Чернігів, як місто-фортеця, теж почав занепадати. Оборонні укріплення вже не були потрібні. Вони почали розвалюватись, гармати вивозились, гарнізон переводився в інші фортеці. Земляні вали розкопувались, забудовувались, рови засипались, мости розбирались. Остаточно Чернігівська фортеця була ліквідована у 1799 році.⁸

Місто Чернігів поступово розширювалось. Воно вже не могло обмежитись кордоном валу і прилеглої території. Заселення почалося там, де зараз розташовані П'ятницька церква і драмтеатр, лівий берег річки Стрижень у бік П'яти Кутів, на південному напрямку до Болдиних гір, де утворилась Лісковицька слобода. У цих нових районах будувались і жили ремісники, рибалки, торговці, священники. Ця забудова називалась Новим містом. Виникли ремісничі цехи, які об'єднували ремісників тридцяти спеціальностей. Пожвавилась торгівля. У 80-х роках XVIII ст. Чернігів, будучи центром Чернігівського полку, налічував у містах та прилеглих селах 198 тис. жителів, з них 9838 несли військову службу. У 1781 році в Україні відбувся поділ території: полковий устрій було скасовано і утворено нові адміністративні органи - намісництва. Внаслідок цих заходів територія України перетворилась у залежну від Росії провінцію.⁹

Чернігівське намісництво з 1782 року стало досить обширним. У ньому проживало 746850 чоловік. Українське військо було перетворене на регулярне відповідно до російських військових статутів. Чернігівський козацький полк став карабінерським полком.

У 1797 р. була утворена Малоросійська губернія, до неї входили території Чернігівського, Новгород-Сіверського, частина Катеринославського та Київського намісництв. У 1802 році сформована окрема Чернігівська губернія. В процесі розбудови Чернігова успішно розвивалися ремесла. Основні товари для реалізації на ринку виготовлялися у цехах, частина з яких розширювала своє виробництво. Наприклад, шевський цех мав 46 майстрів, 32 підмайстрів і 28 учнів. Очолювали цехи цехмайстри, допомагали їм писарі, ключники, старші братчики. Членами цехів вважались майстри і підмайстри.

Частина населення міста займалася промислами. Під кінець XVIII ст. діяло 14 винокурень, декілька пивоварень, 9 водяних (на Десні) і 35 вітряних млинів.

У процесі формування торговельно-грошових відносин у XVIII ст. почали виникати мануфактури. Зокрема з виробництва цегли. В другій половині XVIII ст. було 8 мануфактур, з них найбільша – друкарня Троїцько-Іллінського монастиря з вільнонайманою робочою силою.

За О. Шафонським, кількість ремісників у XVIII ст. становила 309 чоловік. Але це не точні цифри, оскільки не враховувалась участь у ремісничому виробництві жінок. На це звернув увагу історик К. Зіновійв, який писав, що значна кількість жінок теж працює на мануфактурах.

Якщо врахувати працю жінок, то ремісниче населення буде значно чисельнішим. Ткалі виробляли рушники, полотно, скатерті, килими. Швеї шили одяг, головні убори, білизну. В Чернігові було 54 кравців, 56 пекарів, частина з яких були жінками.¹¹

Крім розвитку ремесла, значна кількість чернігівців займалася землеробством (селяни, козаки, міщани, купці, які мали землю на околицях Чернігова). Велика увага приділялася вирощуванню зернових, а також садівництву, овочівництву, тваринництву. Вони не лише забезпечували сім'ї продуктами харчування, але й реалізовували лишки на ринках міста.¹²

Але в цілому цією справою займалися купці, яких на початку XVIII ст. було 20, а під кінець століття - 85. Вони реалізовували товари у Києві, Ніжині, Прилуках, Ромнах та за кордоном - у Вільно, Вроцлаві, Гданську, Відні.¹³

У Чернігові щорічно діяли чотири ярмарки. В січні - Богоявленський, у червні - Десятинний, у липні - Прокопівський, у вересні - Євстафіївський. Ярмарки тривали 2-3 тижні. Торгівля була оптова і роздрібна. Продавались вироби із заліза, міді, срібла, тканини, взуття, одяг, будівельний ліс, дрова, дьоготь, посуд, коні, воли, інша худоба, птиця, а також продукти харчування: риба, хліб, сіль, чай, кава, горілка, вино та інші товари.¹⁴

У містах велася постійна торгівля. На початку століття нараховувалось 13 лавок, а в кінці - 94 і 70 шинків. У цей період елементи капіталістичних відносин у місті розвивалися

повільно. Більшість населення, особливо сільського і частина міського, були кріпосницько-залежними. Під кінець XVIII ст. у місті проживало 656 кріпосних.

Містом керувала феодальна верхівка, представники якої засідали в магістраті (орган самоуправління). Крім магістрату, діяли полкова і сотенна канцелярії. Благоустроєм Чернігова займався магістрат.¹⁵ Він приділяв певну увагу забудові міста. В основному споруджувались дерев'яні будинки невеликих розмірів - «рублені хати», як відмічається в численних документах. Зокрема О. Шафонський підкреслював: «Все обывательские дома деревянные... без всякого правила и украшения построения».¹⁶

Про це твердить і Отто фон Гун, який побував на Лівобережжі: «Дома обывательские построены из дерева, сельские из плетня и... обмазаны глиной».¹⁷

Внаслідок розвитку дерев'яного будівництва лісова деревина перетворилась на цінний товар, тому на Чернігівщину, як пише О. Шафонський, ліс завозився з трубчевських, брянських, лісів.

Крім будинків міщан, у містах споруджувалось «хоромне строение» для заможної феодальної знаті, козацької старшини. В одній з купчих писалось: «Двор с хоромным строением з двома хатами, з сеньми рубленими под соломенною кришею... в одном дворе погреб рублений один, ледница одна».¹⁸

Такі «хороми» дуже дорого коштували - від 50 до 600 карбованців. На той час це була дуже висока ціна. У Чернігові таких будинків було близько 30% з усіх наявних. Вони зводилися в основному на околицях міста. 70% будинків належало городянам: ремісникам, священникам, дрібним торговцям, козакам та іншим верствам населення.¹⁹

У таких будинках взимку було не досить тепло. З іншого боку, коли господар був пекарем, майстром-склярем або виготовляв свічки, у помешканні стояла нестерпна спека, адже воно було одночасно житлом, майстернею та лавкою для реалізації товару.²⁰

Побут феодально-кріпосної знаті різко відрізнявся від побуту міщан. Російський мандрівник Леонтій Лук'янов був у захопленні від архітектури палаців української знаті. Він писав: «строение преузорочное, светлицы хорошие, палаты в нем... зело хороши». І далі зауважував: «лихоманы хохолы затейливы к хорошему строению».

Але не всі дослідники згодні з висновками Леонтія. Зокрема М. Н. Александрович твердить, що не «превознес ли Лукьянов выше меры «затейливость» хохлов к хорошему строению? Это были теже хаты, которые мы и теперь встречаем в Малороссии у богатых селян».²²

Але з останнім твердженням не можна погодитись. Бо у багатого городянина на подвір'ї будувались приміщення різного призначення: житловий будинок на кілька кімнат, з вітальнею, спальнями та приміщеннями для прислуги, зберігання продуктів харчування, кухні, їдальні тощо.

Дослідник І. Забелін твердить, що житло заможної людини різко відрізнялось від житла міщанина. Воно забезпечувало потреби всіх членів сім'ї знатної особи, «что каждой стати его бытового обихода отделяется не угол в избе, а ставилась особая клеть или особая связь клетей, смотря по широте потребностей».²³

Особлива увага приділялась розмірам і оздобленню їдальні - «хоромины» для прийому гостей. Це були будинки-кам'яниці. Опис їх можна зробити з прийомних покоїв будинку одного з полковників міста Чернігова. Кам'яниця мала п'ять покоїв. Розташування їх досить складне. Пройшовши через сніни, потрапляєш у дві великі палати, призначені для прийому і відпочинку гостей. У них стояли довгі столи, стільці, оббиті дорогою тканиною, висіли картини на стінах та люстри. Для розваг гостей призначалися покої, менші за розміром від двох попередніх. Тут були столи для ігор, килими на підлозі, занавіски на вікнах, люстри. У кабінеті господаря знаходилося все необхідне для ведення переговорів з компаньйонами, укладання різних договорів. На почесному місці висів портрет господаря, картини, ікони. Окремо було виділено приміщення для спальні.

Виходячи з цього, можна зробити висновки, що мандрівник Леонтій мав рацію, коли говорив про багатство будинків знаті в Лівобережній Україні XVIII ст.

О. Шафонський звернув увагу на те, що будинки городян, феодальної знаті будувались дуже ущільнено, оскільки вільної землі було мало. Він писав, що в Чернігові «обывательские дома в улицу выпущены и так близко один против одного стояли, что солнце не могло улиц освещать и летом согреть от чего и случалось, что лед до половины лета в них не мог растаять».²¹

Поруч із замками феодальної, козацької знаті і будинками міщан у Чернігові у XVIII ст. було зведено ряд адміністративних та культових споруд.

У 1715 р. було завершено спорудження Катерининської церкви, яка і сьогодні є окрасою Чернігова. Вона стоїть на пагорбі колишньої території Третьяка, біля центру колишньої фортеці. Архітектура її відтворює стиль українського бароко. Куполи церкви позолочені, а корпус має білий колір, красиво оформлені фасади.²⁵

У 1774-1778 рр. біля Троїцького монастиря піднялась кам'яна дзвіниця заввишки 58 м з красивим зовнішнім оздобленням. Вона збудована у стилі класичної української архітектури того часу. Зараз на дзвіниці обладнано майданчик огляду панорами Чернігова. Увечері її красою можна милуватися завдяки вдалому освітленню ліхтарів. У 1700-1702 рр. біля корпусу Борисоглібського собору, колишнього приміщення Малоросійського колегіуму, одного з перших середніх навчальних закладів України, збудовано дзвіницю, яка доповнила відкритий у 1700 р. архітектурний ансамбль. У 80-х роках колегіум був перепрофільований в духовну семінарію.²⁶

Отже, всебічний розвиток Чернігова у XVIII ст. заклав основу міського будівництва протягом наступних століть. Як наслідок, на сьогодні Чернігів є відомим не лише збереженою старовиною в галузі архітектури, мистецтва, скульптури. Він перетворився на місто-красень! Тому до нього потягнулися туристи, які можуть відчути тут старовину, помилуватися чудовою панорамою міста.

Джерела та література:

1. Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов // Под ред. В. М. Половца. - К., 1990. - С. 3.
2. Киевская старина. - К., 1893. - Т. XI.
3. Плещеев С. П. Образование Российской империи в нынешнем ее новоустроенном состоянии с показанием новоприсоединенных к России от Порты Оттаманской и от Речи Посполитой Польской области. - СПб, 1793.
4. Левобережная Украина в XV-XVIII ст. // Киевская старина. - 1896, - Т. LIII. - С. 250.
5. Історія українського мистецтва. - К., 1964. - С. 34.
6. Ласковский Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. - СПб., 1861. - Ч. 2. - С. 482.
7. Пляшко М. А. Подорож до міста XVIII ст. - К. 1980. - С. 39.
8. Коваленко А. Б., Коваленко Б. І. Чернигов // В кн: История городов и сел в Украинской ССР. Черниговская область. Под ред. Половца. - К., 1983. - С. 107.
9. Яцура М. Т., Єдомаха І. І. Чернігів. - К., 1958. - С. 51-52.
10. Зіновійв К. Три повісті посолиті. - К., 1971. - С. 149.
11. Дневник генерального хорунжего Николая Хоменко (1722-1753). - К., 1887. - С. 102.
12. Пащенко Д. Р. Описание Черниговского наместничества. - Чернигов, 1868. - С. 4-5.
13. Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов. 1902. - Вып. 4. - С. 160-161.
14. Шафонский О. Черниговского наместничества топографическое описание. - Чернигов, 1851. - С. 304.
15. Коваленко А. Б., Коваленко Б. И., Яцура М. Т. Чернигов // В кн: История городов и сел в Украинской ССР. Черниговская область. - С. 105-108.
16. Шафонский О. Черниговского наместничества топографическое описание. - С. 379.
17. Оттто фон Гун. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию в осени 1805 года. - М., 1806. - С. 119.
18. ЦДІА України у м. Києві, оп. 1, кн.26, арк. 467.
19. Там же, ф. 57., оп. 1, кн. 39, арк. 84.
20. Цапенко М. Архітектура Лівобережної України XVII-XVIII ст. - К., 1967. - С. 97.
21. Отрывки из путевых заметок старца Леонтия // Черниговский листок. - 1862. - № 4. - С. 34.
22. Александрович М. Н. Гетманские дома в Глухове//. - Киевская старина. - 1898. - С. 160.
23. Забелин И. Черты самобытности в древнерусском зодчестве. - М., 1900. - С. - 44.
24. Шафонский О. Черниговского наместничества топографическое описание. - С. 278.
25. Сіменгов Ю. Я. Яцура М. Т. Красназвіч матеріали з історії Чернігівщини. - К., 1968. С. 34.
26. Яцура М. Т., Єдомаха І. І. Чернігів. - К., 1958. - С. 41-43.

СКІЛЬКИ РОКІВ КОНОТОПУ?

Конотоп - місто обласного підпорядкування - розташований за 245 км від столиці нашої держави Києва, за 129 км від обласного центру Сум.

Він займає дуже зручне географічне положення. Розташований на р. Єзуч, притоці р. Сейм, і має давню історію. Зараз у ньому живуть представники різних народів. Останнім часом вони все більше цікавляться історією своєї малої батьківщини - Конотопщини.

Історія кожного населеного пункту починається з дня його народження, тобто його створення або першої згадки про нього.

Незважаючи на офіційно визначену дату першої згадки міста (1637 р.), існує багато суперечливих думок щодо неї. Неподалік від нас розташовані стародавні міста Ромни (перша згадка - 1096 р.), Глухів (1152 р.), Путивль (1146 р.), Бахмач (1147 р.), Вир (зараз м. Білопілля) (1096 р.), Сосниця (1234 р.). Вони навіть згадуються у давньоруських літописах. Тобто є літописними містами. Хоч зараз ніхто не скаже, дивлячись на сучасне місто Бахмач, що воно старовинне. Майже нічого не залишилося там від стародавніх укріплень та споруд давнини. Якщо ж взяти інші населені пункти, то навіть с. Мельня, зараз село Конотопського району, що було центром Мельнянської волості, відоме з 1360 р., та й сусіднє місто Кролевець згадується з 1601 р.

Хоча спроби довести давнину Конотопа робилися наприкінці ХХ ст. Тоді у 1997-1998 рр. в населеному пункті проходили археологічні дослідження Сум ДУ під керівництвом сумських вчених В.Б.Звагельського та Л.І.Белинської, які підтвердили відому істину, що Конотоп – давнє козацьке місто. Але було також знайдено залишки речей давньоруського часу на площі близько 7,5 га. Розкопки припинили і під час будівництва школи на Загребеллі було втрачено для археології Германівське городище. Випадково лише під час проведення поверхового обстеження було знайдено деякі речі та кераміку тих давніх часів. Вважаємо, що Конотопу потрібні ретельні археологічні та архівні дослідження, які, можливо, і доведуть давність нашого міста. Зараз усе більше істориків схиляються до того, що Конотоп виник у дуже давні часи, але носив іншу назву. Відомо, що назва Конотоп дуже поширена в Україні, Білорусі, Польщі, Чехії, Німеччині, Росії. Існує багато версій щодо її походження. Більшість дослідників вважає, що назва міста пов'язана з топкими берегами місцевої річки Конотопки. В ній у різні часи топилося багато коней. Радянські історики помилково пов'язували походження назви Конотоп з проїздом через нашу місцевість Катерини II. Але вона не могла дати назву нашому місту, бо ніколи тут не була. І це лише одна з багатьох конотопських легенд радянського минулого. Зараз наше місто згадують з приводу переможної для України Конотопської битви 1659 р. та «Конотопської відьми» Григорія Квітки-Основ'яненка. Довгий час Конотоп вважали містом польського походження. Підставою для цього була перша відома польська згадка - 16 жовтня 1634 р., коли польський король Владислав IV Ваза «надав привілей Миколі Цетисову та його потомкам-чоловікам у спадкове володіння землі на ленних правах у межах Чернігово-Сіверського князівства: Конотоп, Городище та Єзуч з «прилеглими землями» (Варшавський головний архів. Коронна метрика міста Львова. Книга 181). Згідно з цим документом, нашому місту у 2006 році лише 372 роки. Для нас, краєзнавців, це було дивним, і тому почався пошук в архівах та бібліотеках України.

Через деякий час у «Науково-інформаційному бюлетені архівного управління УРСР» [№ 1 (45), Київ, 1961] було знайдено статтю Л.Попової «Документальні матеріали з історії України в архівах ПНР». У ній згадується, що в жовтні 1960 р. бригада головного архівного управління на чолі зі старшим археографом З. Є. Калишевич працювала в ПНР. Далі на с. 67 найцікавіше для конотопців:.. «Чимало документів відноситься до історії заснування і розвитку міст в Україні. Серед них найбільш цікаві: з історії Львова, Чернігова, Козельця, Рівне, Конотопа, Коломиї, Білої Церкви з 1570 - XVIII ст.» Тому,

ймовірно, Конотоп належить до міст з 1570 р. Тоді Конотопу - 436 років. Це вже як у дитячій грі: «Тепліше! Тепліше!». Далі вказуються архіви, в яких працювали дослідники. Це: архів кор. Варшавський, фонд Zbior pergaminow, Zbior Anny Potockich Branickiej; Archiwum koronne warszawski; Архів Замойських, Ksiegi miejskie; Бібліотека АН в Кракові, WAP в Кракові, фонди Сангушки, архів Дзедушицьких; Бібліотека музею ім. Чарторийських, ім. Оссолінських. У Центральному архіві давніх актів у Варшаві зберігаються близько 20 тисяч картографічних матеріалів, серед яких є карти і плани міст та сіл України (Брацлава, Дубно, Кієва, Гайсинського повіту та ін.). Свого часу СРСР передав багато українських архівних справ братній Польщі, які зараз у ринкових, капіталістичних умовах важко одержати для наукової праці. Для підтвердження цих хронологічних свідчень потрібні нові факти, і ми їх знаходимо в історичній монографії Володимира Свербигуза «Старосвітське панство» (Варшава, 1999, с.11) де подаються відомості про те, що у Конотопі середини XVI ст. існувала шляхта. Посилання дається на книгу: Zrodla dziejowe. T.XXII. Polska XVI wieku. T.XI. Ziemie ruskie Ukraina. Warszawa. Це означає, що Конотоп існував ще раніше і вік його більший. На жаль, не позначені сторінки використаної книги.

На підставі нових досліджень у київських архівах були зроблені нові кроки в минуле Конотопа, і вік його збільшився. Підставою для такого висновку є матеріали з книги «Очерк города Чернигова и его области в древнее и новое время» (Київ, 1846). Саме на стор. 9 у ній написано: «В 1500 г. перешло на сторону Москвы и города Чернигов, Стародуб, Почеп, Любеч, Новгород-Северский, КОНОТОП, Радогош и другие в земле Северской и вопреки усилиям Александра возвратить их снова под свою державу оставались и благоденствовали под властью Московских государей». Отже, можна вважати, що у 1500 р. Конотоп як місто вже існував. Далі на стор. 11: «В 1635 г. польское правительство преобразовало Черниговское княжество, еще прежде разделенное им на староства в Воеводство того же имени с разделением на 2 повета: Черниговский и Новгород-Северский». Далі на стор. 15 є згадка про польські часи Конотопщини: «В Черниговском воеводстве, кроме Чернигова и Новгород-Северского, замечательными городами во время польского господства были Глинск, КОНОТОП, Глухов, Брянск и Путивль. Учреждая новое воеводство, польское правительство имело в виду заселить Северную землю выходами из Польши. Для этого старалось оно умножать и число костелов в городах Северских. В Чернигове и Новгород - Северске открывали доминиканские костелы, в Стародубе францисканцев, в Новгород-Северском езуитский коллегіум, основанный 1647 Александром Пясецинским костеляном Киевским. Последователи Римской церкви в Черниговском воеводстве подчинялись по Конституции 1638 г. духовному ведомству Бискупа Киевского и Черниговского...». Нагадаю, що в Конотопі довгий час була вулиця Костельна, що свідчить про існування на початку 30-х рр. XVII ст. в Конотопі католицького костелу. Далі на стор. 17: «Гонения порожденные унией вооружили против Польши всю Малороссию под предводительством Б.Хмельницкого, который в 1648 г. поручил генеральному асаулу Родаку очистить от поляков Северскую землю. Летом 1648 г. Родак очистил от них Чернигов и Стародуб и посредством подземного хода овладел Новгород-Северским замком, при чем погиб тогдашний Черниговский воевода Ян Врянский». Тобто Конотоп став з польського міста українським у 1648 р. завдяки гетьману Б.Хмельницькому.

Подальші пошуки першої дати згадки про місто привели до цікавого листа нашого земляка, бібліографа - члена-кореспондента Російської академії наук Степана Івановича Пономарьова від 29 грудня 1894 р. з Конотопа до іншого нашого земляка, історика Олександра Матвійовича Лазаревського. Довгий час ми вважали С.І. Пономарьова лише великим знавцем книг, але, крім цього, він був також і істориком-краєзнавцем. Ось що він писав історику О.М.Лазаревському : « Вы относите начало Конотопа к 1634 г., но отчего же Устрялов в своей русской истории. Изд. 5-е, 1855 г., ч. 1, карта III; ставит его между 1328 и 1462 г.г.? Не с ветру же он его поставил? Вы относите Конотоп к 1634 г., но в нем уже в 1658 г. была протопопия, а киевский митрополит Балабан уступает ее Лазарю Барановичу (Описание Черниговской епархии, 1, 38 ч., 114), а в 1698 г. в Конотопе было уже 5 церквей (примеч. с.395 с примеч. Протопоп мог быть и при двух церквях в городе, но в 1698 г. за 64 года существования бедного городка, могло ли появиться целых 5 церквей. И это в то время, когда жители семи деревень едва имели одну церковь?»).

Вчений Пономарьов посилався на підручник відомого історика М.Устрялова і вважав, що Конотоп виник у XIV-XV ст. Справді, під час роботи з матеріалами архіву Києво-Печерської лаври було виявлено, що в його підручнику 1830-х рр. подається карта «Россия в 1642 г.». На ній на території України позначені Глухів, Путивль і КОНОТОП. Цікаво, що на іншій карті цього підручника - «Россия в начале 14 в.», Конотопа ще не позначено. Ймовірно, М.Устрялов користувався в московських архівах давніми картами, не відомими на той час О.М.Лазаревському.

Таким чином, якщо навіть взяти лише крайню дату - 1462 р., то нашому місту в цьому році минає 545 років. А якщо ж вірити вченому С.І. Пономарьову, то дата 1328-1462 рр. приводить до 544-678 років. Тобто КОНОТОПУ - майже 700 років. Настає час пошуку ще більш раннього часу Конотопа, часу літописного міста Київської Русі.

А що було у XIII-XIV століттях на наших конотопських землях і найближчих до нас територіях? Тоді, XIII-XIV ст., виникли Бахмацьке, Сосницьке та Глухівське князівства. У 1357-1358 рр. Литва приєднала Чернігово-Сіверські землі. Внаслідок Кревської державної унії 1385 р. між Польським королівством та Великим князівством Литовським відбулося об'єднання. Близько 1362 р. Київ захопило Велике князівство Литовське з метою збору українських та білоруських земель. Сформовані 1380 р. невеликі удільні Чернігово-Сіверські князівства (Чернігівське, Стародубське, Новгород-Сіверське) належали на той час до Литовської держави. Утиски православної церкви литовською шляхтою, окатоличеною після унії Литви з Польщею, призвели до повстань місцевих православних князів. 1392-1393 рр. новгород-сіверський князь Дмитро Корибут (чи не він засновник с.Корабутове?) виступив проти централізації великокнязівської влади та реалізації умов Кревської унії. 1395 р. був відновлений удільний устрій у Великому князівстві Литовському. 2 жовтня 1413 р. була укладена Городельська унія, за якою Литва отримала більшу автономію. Литовська та польська знать зрівнялася у правах. З того часу у Литовській державі розпочався польський державно-політичний вплив. 1465- 1505 рр. у Москві князував Іван III, який завершив об'єднання північно-східних земель і утворив Московську централізовану державу. В цей час, 1480-1481 рр., князі Михайло Олелькович, Федір Бельський та Іван Ольшанський виступили з невдалою змовою проти Литви з метою приєднати руські землі Великого князівства Литовського до Московського князівства. Через невдачу вони змушені були тікати. Цікаво, що Великий московський князь Іван III починаючи з 1492 р. з різним успіхом вів постійні війни з Литвою за Чернігово-Сіверщину. Внаслідок угоди 1500 р. великий литовський князь Олександр (1492-1506 рр.) відмовився від Чернігово-Сіверщини. Тоді князівства Новгород-Сіверське, Стародубське та Бельське, найближчі до Москви, перейшли до Московської держави із землями та «волостями». Війна продовжувалась, і апетити сусіда зростали. Перемир'я 1503 р. між Литвою та Московською державою закріпило за останньою Чернігівські князівства з 319 містами та 70 волостями. А за іншими даними, 70 волостей, 22 городища, 13 сіл, 19 міст (серед них Чернігів, Новгород-Сіверський, Стародуб, Путивль та ін.). Радомська конституція 1505 р. поклала початок формуванню станової шляхетської польської держави. Тоді у 1508 р. з метою приєднання руських земель до Московської держави князь М.Глинський очолив виступ української та білоруської знаті. Велике князівство Литовське у першій половині XVI ст. заволоділо Чернігово-Сіверщиною. 1545, 1552, 1559, 1560 рр. у Великому князівстві Литовському були проведені ревізії (люстрації) державних володінь. Серед них, можливо, були і конотопські землі, які пізніше захопила польська шляхта.

Можна зробити певний висновок: поляки (як ми раніше вважали, створили наше місто у XVII ст.) прийшли сюди вже як наступники давньоруських та литовських власників. Можливо, у польських і литовських архівах є багато цікавого про наш край тих часів, і навіть можна припускати, що зберігаються деякі цінні документи міста з посиланням на попередні документи.

І все ж звернемося до конотопських архівів середини XX ст. і знайдемо ще одне свідчення старовини нашого міста. Мешканець Конотопа Я.В. Клименко 30 вересня 1962 р. звертався до Конотопського міськвиконкому з листом «Останки Конотопского исторического оборонного вала». Наводимо його із скороченнями у перекладі на українську мову: «У Конотопі, південній його стороні, привокзальному районі, повз старе залізничне кладовище не так давно (1957 р.) прорізана для будівельників в напрямку до берега нова вулиця ім. Серафимовича. Наприкінці цієї вулиці з лівого її боку на

березі, який не орався, в цілості навіть ширина... збереглися залишки Конотопського історичного земляного валу, який слугував обороною в 1659 р. для руських військ. У Конотопі та його районі в той час стояло 3 руських армії під командуванням Трубецького, Шереметьєва, Ромодановського (соч. Грекова. Борьба русско-украинского народа в 1659 г.». Вал довжиною близько 6 км насипався руськими військами від болота, на той час непрохідного, с. Попівки до болота с.Підлипне. Вал зараз проходить по ораній землі і помітний лише тоді, коли придивитися від болота с. Попівки по полю до саду селища КПВРЗ, далі садом селища КРВРЗ відгороджений від селища КПВРЗ до вул. Б.Хмельницького. Майже межує із земельними ділянками жителів вул. Трудової, від вул. ім. Б.Хмельницького і до берега вал забудований, і тільки берег доводить його первісний вигляд, довжина якого 40 м, ширина канами 3 1/2 м, висота 3 м. Цей вал стояв у той час від центру міста на відстані 6 км. Вал має історичне значення для тих, хто вивчає історію рідного краю, рідного міста, прирівнюється до історичних могил та курганів, розкиданих на землях Конотопського району, і зруйнуванню не підлягає, що потрібно урахувати при освоєнні болота. Між тим, жителі вул. ім. Серафимовича та прилеглих до неї провулків залишки цього історичного валу почали розбирати під висипку своїх будинків і сараїв, наносячи йому велике руйнування. Незаконним порядком жителями вилучено близько 4 тисяч тонн землі, проритою з цією метою посередині валу канавою знищений його первісний вигляд, а інший громадянин примудрився навіть використати його поверхню, яка вціліла від руйнації, під свій город, обкопавши його лопатою, чим остаточно зруйнував його поверхню, а третій житель цієї ж вулиці зі своїм також підсобним городом якраз впритул підступив до історичної канами валу, що може призвести до його зруйнування. Міськвиконком, прийміть міри від подальшого зруйнування історичного подіями пам'ятника - залишків оборонного валу м. Конотопа і приведіть його в належний вигляд». Чому на цей лист не було звернуто ніякої уваги, не зрозуміло. Можливо, через те, що тема Конотопської битви 1659 р. на той час і навіть зараз болісно сприймається в Україні і в Росії як битва, в котрій російська армія була розбита українським військом гетьмана І.Виговського. Чому наш земляк вирішив, що це саме залишки часів Конотопської битви, досі невідомо. Виникає запитання: з якою метою і проти кого було споруджено такий оборонний вал за такий короткий термін?

Але сучасні історики можуть не звернути увагу на те, що це, ймовірно, навіть не залишки валу 1659 р., а так званих «Зміїних валів», які споруджували набагато раніше, у VIII-IX ст., слов'яни проти вторгнень кочівників. Біля цих оборонних валів і могло заснуватися та існувати стародавнє поселення або місто. Виникає питання - чи не є ці залишки валів місцем дуже давнього попередника Конотопа - Липовицька, про який раніше постійно твердив нам відомий конотопський дослідник, історик, аматор-археолог, краєзнавець Іван Андрійович Лисий. Він вважав, що наш Конотоп - це місце розташування давнього літописного міста XII-XIII ст. Липовицька - центру удільного Липовицького князівства. Воно було залежним від Золотої Орди. Липовицьк був розорений монголо-татарськими військами у 1284 р. Поки залишається відкритим питання про відношення нашого міста до Липовицька. Тому що багато міст в Україні та Росії претендують на його історію, серед них навіть Суми.

Цікаво також те, що татари, захопивши землі Чернігово-Сіверщини, проводили переписи населення у 1245, 1257 та 1273 роках. На жаль, жодного фрагмента з цих цінних історичних документів не збереглося.

Можна вважати, що свого часу мав рацію відомий церковний історик Філарет Гумілевський, який взагалі припустив, що Конотоп існував задовго до навали на Київську Русь монголо-татар XIII ст. «Как населенный пункт Конотоп существовал еще до монголо-татарского ига на Украине. Когда орда Батые направлялась к Киеву, то один из отрядов в 1239 г. уничтожил на своем шляху все места, в том числе и Конотоп» (Историко- статистическое описание Черниговской епархии, кн. VI, Чернигов, 1874, с. 279). До речі, з нашим містом Філарет Гумілевський був дуже тісно пов'язаний, він тут спочив вічним сном у 1866 р.

А ми, конотопці, ще раз дослухаємось до слів багатьох дослідників та відомого українського поета Дмитра Білоуса:

Конотоп давно на світі,
але ось загадка:

лиш в сімнадцятому столітті
є про нього згадка.
А поселення ж тривали
серед цих роздолів,
існували до навали татаро-монголів...

Конотопські езотерики, коли вивчали минуле Конотопа, чомусь уявляли його у вигляді великого білого міста. Дивно, що коли київські художники створювали поштову марку, присвячену І.Виговському - переможцю Конотопської битви 1659 р., також зобразили Конотоп у вигляді білої фортеці... Багато таємниць має Конотоп, і вони поєднані з різними легендами, переказами та з його археологічною старовиною. Тому в майбутньому після прийняття міськвиконкомом програми по охороні археологічної спадщини Конотопа сподіваємося, що вдасться знайти і врятувати його вцілілі археологічні цінності і довести, що Конотоп - одне з літописних міст Київської Русі.

Ще одне питання хвилює конотопських краєзнавців: скільки архітектурних та археологічних пам'яток Конотопщини втрачено за останні роки? Нещодавно в Конотопському районі біля сіл Озаричі і Лизогубівка внаслідок будівництва автошляху було знищено поселення неолітичної Лизогубівської культури. В 2005 р., незважаючи на протести конотопських краєзнавців, була розпочата руйнація двох старовинних споруд - будівлі 1912 р. Конотопської жіночої гімназії (колишнього відділу кадрів КЕМЗ) та одного з перших приміщень Конотопського краєзнавчого музею, яке інколи називали будинком С.І.Пономарьова (колишній клуб собаківництва), біля міської стоматполіклініки. Що ми залишимо наступним поколінням? Як будемо виправдовуватися перед внуками за знищені у 1930-х роках храми, за зруйновані на початку XXI ст. історичні будівлі? Мине зовсім небагато часу, і залишаться з давнини в Конотопі лише споруди Головних залізничних майстерень (КПВРЗ-КЗРДП) кінця XIX - початку XX ст., оточені приватними ринками, деякі церкви та стародавні цеглини з будівель тих часів. А старий Конотоп існуватиме лише на старих фотокартках початку XX ст. та на картинах місцевих художників... А історія кожного міста варта іншого ставлення до неї.



**ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО
МІСЬКОГО ГОЛОВИ
26 ЛИСТОПАДА 2006 РОКУ У ЦИФРАХ І ФАКТАХ**

Варіанти перебігу виборчих перегонів

Варіант I. Перемога фаворита виборчих перегонів колишнього міського голови О. В. Соколова.

Варіант II. Визнання позачергових виборів такими, що не відбулися, або є недійсними з таких підстав:

- якщо міська територіальна виборча комісія (ТВК) виявилася неспроможною організувати та забезпечити виборчий процес;
- якщо в ході проведення виборів або підрахунку голосів ТВК суд визнає, що було допущено порушення закону, яке вплинуло на результати виборів;
- якщо кількість виборчих дільниць, на яких голосування було визнано недійсним, буде становити не менше 25 відсотків від загальної кількості виборчих дільниць;
- переможець перегонів одержав стільки голосів виборців, що не перевищує кількість голосів, які не підтримали жодного з кандидатів.

Варіант III. Несподівана перемога будь-кого з 4-5 кандидатів у разі усунення ТВК або судом з перегонів одноосібного лідера.

Кожен з учасників виборчих перегонів втілював у життя вигідний саме йому варіант перебігу виборчих перегонів. Про це свідчать викладені нижче цифри і факти.

Виборчі комісії

Підготовку та проведення позачергових виборів чернігівського міського голови згідно з чинним законодавством забезпечувала Чернігівська міська територіальна виборча комісія у складі 11 осіб. Голова ТВК О. В. Мозгова (Українська народна партія), секретар – М. Я. Бистрова (Опозиційний блок „НЕ ТАК!“). Функції окружних виборчих комісій виконували Деснянська (голова В. Ю. Горлов від ПРУ, секретар – Л. Д. Орел від НСНУ) та Новозаводська (голова П. М. Самосюк від БЮТ, секретар – В. М. Максимюк від ПРУ) районні територіальні виборчі комісії у складі 15 осіб кожна.

Напередодні проведення позачергових виборів зі складу ТВК вийшли представники Партії промисловців і підприємців України, ВО „Громада“, партії „Союз“ та Народно-демократичної партії. За три дні до виборів ТВК фактично залишилася у мінімальному складі, що передбачений законодавством, тобто у кількості 8 осіб. Це сталося через те, що з 23 листопада 2006 року члени ТВК представники СПУ (Є. О. Сайгак), СелПУ (З. М. Родимченко) та заступник голови ТВК від Партії правозахисту припинили участь у засіданнях ТВК. Це викликало реальну загрозу зриву виборів через неможливість без порушення законодавства не тільки передати бюлетені районним (окружним) ТВК, але й провести будь-які інші засідання ТВК.

Лише 1 грудня 2006 року заступник голови ТВК М. В. Несторенко подав офіційну заяву про дострокове складання своїх повноважень. Міська рада 26 грудня 2006 року задовольнила його заяву. Однак представниці СПУ та СелПУ так і не подали до міської ради своїх заяв про дострокове складання повноважень членів ТВК. Саме нотаріально завіреними заявами цих осіб у присутності ЗМІ напередодні дня голосування шантажував голову ТВК О. В. Мозгову кандидат на посаду міського голови В. В. Медведчук. Тиск, перешкоджання роботі ТВК з боку окремих кандидатів та їх довірених осіб (В. В. Медведчук, М. В. Зверев, П. Ю. Крилов) примусили голову ТВК О. В. Мозгову звернутися до правоохоронних органів з проханням надати протягом 25-27 листопада 2006 року персональну цілодобову охорону усім членам ТВК. Що й було забезпечено правоохоронними органами.

У забезпеченні виборчого процесу, починаючи з останнього тижня перед днем голосування, взяли участь також 6 співробітників Центральної виборчої комісії на чолі з членом ЦВК Б. С. Райковським.

Виборчі комісії виконали передбачені календарним планом підготовку і дії та забезпечили дотримання законодавства під час позачергових виборів чернігівського міського голови. Зриву виборів з вини виборчих комісій не відбулося.

Організація виборчого процесу

5 жовтня 2006 року рішенням ТВК у м.Чернігові було утворено 111 виборчих дільниць, у т.ч. 105 звичайних та 6 спеціальних дільниць у лікарняних закладах. З них 99 великих, 6 середніх (з кількістю виборців від 500 до 1500 осіб), 6 малих дільниць (до 500 осіб). Найбільша кількість виборців у виборчій дільниці – 3097 (виборча дільниця № 60), найменша – 11(№111).

16 жовтня 2006 року 18 з 45 кандидатів на посаду міського голови зробили подання на 1394 особи щодо включення їх до складу дільничних виборчих комісій (ДВК). І це при тому, що мінімальний склад ДВК за законодавством для 111 виборчих дільниць повинен бути з 1929 осіб. Мінімальний склад ДВК відповідно до закону для великих дільниць – 18 осіб, середніх - 14, малих - 10. Отже, голова ТВК повинна була вишукувати додатково 535 членів ДВК.

19 жовтня 2006 року ТВК була вимушена утворити усі 111 ДВК у мінімальному складі. Призначення 24,9 % усіх керівних посад у ДВК були здійснені відповідно до закону за поданням голови ТВК. Найбільше керівних посад в ДВК отримали, в т. ч. шляхом жеребкування, яке було проведено лише на 67 ДВК з 111, кандидати на міського голову О.В. Соколов - 24,3%, С.М.Вітренко – 12,9%, П.М. Головач - 7,2%, А.М. Дроздов – 6,9 %, А.А. Глухенький – 5,7%.

Кандидати на посаду міського голови

3 жовтня 2006 року ТВК зареєструвала першого кандидата на посаду міського голови М.В. Зверєва. Останнім зареєстровано 23 жовтня 2006 року В.В.Медведчука.

ТВК зареєструвала усіх 45 громадян України (утричі більше, ніж на попередніх виборах 26 березня 2006 року), що подали заяви на реєстрацію до 16 жовтня 2006 року включно та надали до ТВК більше 300 підписів виборців на свою підтримку. 341 кандидата на посаду міського голови, що балотувалися шляхом самовисування, висунуто 38 осіб, безпартійних – 25, тимчасово непрацюючих – 6, жінок – 5, студентів – 4, пенсіонерів – 1, балотувалися на посаду міського голови на попередніх виборах 26 березня 2006 р. – 7 осіб. Вік кандидатів на посаду міського голови - від 1947 (О.О.Бардін, В.В.Мельничук) до 1987 року народження (А.В.Глаба).

Найбільші доходи за 2005 рік серед кандидатів на посаду міського голови задекларували С.В.Кнуренко – 505,6 тис. грн., О.Г.Шульга – 150,6 тис. грн., В.М. Чемеров – 130,0 тис. грн., Б.С.Бойправ – 130,0 тис. грн., В.О. Лещенко – 127,0 тис. грн., В.М.Тандура – 118,7 тис. грн., О.П.Дівсєв-Церковний – 53,6 тис. грн., О.В.Соколов – 33,8 тис. грн., Г.П.Воронін – 33,6 тис. грн.

Кожен п'ятий кандидат на посаду міського голови задекларував, що у 2005 році не отримав ніяких доходів (Ж.А.Герасименко, О.Г.Громов, В.В.Добриця, І.Р.Жигун, І.О.Люшня, В.В.Медведчук, С.С.Муравська, П.П.Савченко, В.Б.Шеховцова).

Лише 17 кандидатів зареєстрували своїх довірених осіб, а 21 відкрив рахунок виборчого фонду.

Від 15 кандидатів на посаду міського голови ТВК було зареєстровано 1249 офіційних спостерігачів. Найбільше офіційних спостерігачів зареєстровано від С. М. Вітренка (БЮТ) – 157, С. В. Кнуренка – 154, О. В. Соколова – 114, О. Г. Шульги – 112, а від П. М. Головача, С. С. Муравської, А. М. Дроздова, Р. В. Крупеніча, В. О. Лещенка (КПУ) – по 111.

Бюлетені для голосування

Реальною загрозою для результативного проведення позачергових виборів була проблема виготовлення бюлетенів відповідно до чинного законодавства. Кошторисна вартість одного бюлетеня не передбачала такої рекордної, як для місцевих виборів, кількості кандидатів на посаду міського голови, а загальна вартість бюлетенів становила

понад 30 тисяч грн. Відповідно до законодавства це вимагало від ТВК проведення тендеру на їх виготовлення. Це в умовах напружених виборчих перегонів зробити було вкрай важко. Мабуть, саме на це й розраховували організатори зриву виборів.

Незважаючи на те, що ТВК скасувало рішення щодо реєстрації 4-х кандидатів-жінок у зв'язку поданням ними письмових заяв про відмову від балотування (Ю. О. Шульга – ще до виготовлення бюлетенів, Ж. А. Герасименко, В. М. Магліч, Ю. С. Олексієнко) у бюлетені для голосування залишилося аж 44 особи. Щоб забезпечити виготовлення бюлетенів ТВК вимушена була розділити процес виготовлення бюлетенів на два технологічні етапи. Це викликало затримку на тиждень виготовлення бюлетенів, але загроза зриву виборів була ліквідована. Отже, на папері з певним ступенем захисту було виготовлено 234 648 виборчих бюлетенів довжиною 74 см.

„Замінування” приміщення ВАТ «РВК «Деснянська правда» та спроба зриву кворуму ТВК під час передачі виборчих бюлетенів Деснянській та Новозаводській територіальним (окружним) виборчим комісіям засвідчили, що створення проблем з виготовленням бюлетенів було заздалегідь сплановане.

Оскарження дій виборчих комісій

У ТВК було зареєстровано 72 скарги. Ці скарги, як правило, через неналежне оформлення подавалися скаржниками повторно. Через це ТВК на своїх засіданнях розглянула, по суті, лише 12 скарг. За наслідками їхніх розглядів кандидатам на посаду міського голови С. В. Кнуренку, В. М. Чемерову, О. Г. Шульзі було оголошено попередження за розміщення їхніх агітаційних матеріалів у місцях, що не визначені органом місцевого самоврядування, а О. В. Соколову - за ведення передвиборної агітації в державних установах.

На рішення ТВК або його дії (бездіяльність) було подано понад 40 позовів до суду. Позивачі діяли за принципом: чим більше позовів – тим краще. Розрахунок, мабуть, був на те, що у ТВК бракуватиме представників для свого захисту в суді.

В останні день та ніч перед виборами засідання у судах по розгляду позовів відбувалися практично безперервно.

Судами було відмінено лише два рішення ТВК, у т.ч. про оголошення попередження О. В. Соколову.

Розгляд позовів у судах, в т.ч. в Апеляційному суді, було припинено згідно з вимогами закону лише о 5 годині ранку 26 листопада 2006 року.

Підсумки голосування

У день виборів роботу 111 ДВК забезпечували 1885 осіб, або майже 98% від складу ДВК. За оперативною інформацією, отриманою від ДВК, станом на 11-00 взяли участь у голосуванні 19080 (8,3%) виборців, на 15-00 – 55206 (24,0%), на 19-00 - 76733 (33,4%) виборців. У витяги для голосування за місцем перебування виборців було внесено 1833 (0,8%) особи.

За протоколом про підсумки голосування у виборах взяли участь 79755 з 229716 зареєстрованих виборців, або 34,72%.

Тільки 13 кандидатів з 41 підтримало більше 300 голосів виборців. Менше 100 виборців підтримали 20 кандидатів. Найменше голосів – 8 – у кандидата на посаду міського голови тимчасово непрацюючого М. А. Копачівського.

Найбільше голосів за підсумками голосування отримали О. В. Соколов 31055 (38,94%), С. М. Вітренко – 9287 (11,64%), В. О. Лещенко – 8567 (10,74%).

Кількість голосів виборців, визнаних недійсними, – 1044 (1,31%).

Кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата, – 5097(6,39%).

О 17 год.10 хв. 27 листопада 2006 року ТВК визнала О. В. Соколова переможцем виборчих перегонів.

Позовних заяв, скарг щодо рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, котрі мали місце у день голосування, під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування не надходило.

Повідомлення про результати голосування і підсумки виборів та офіційне оприлюднення результатів виборів відбулося 30 листопада 2006 року через газету «Чернігівські відомості» № 47 від 29 листопада 2006 року.

Для порівняння: на попередніх чергових виборах міського голови 26 березня 2006 р.

участь у голосуванні взяли 141504 виборці з 232618 зареєстрованих, або 60,83%. Лідери перегонів отримали таку кількість голосів: М. М. Рудьковський – 54676 (38,64%), О. В. Соколов – 48725 (34,43%), О. Г. Шульга – 8611 (6,09%).

Кількість голосів виборців, визнаних недійсними, – 2357 (1,67%).

Кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата, – 9024 (6,38%).

Формування виборчих фондів кандидатів

17 кандидатів на посаду міського голови з 22, що відкрили рахунки своїх виборчих фондів, надали до міської ТВК звіти про надходження та використання виборчих фондів. Ці звіти рішенням ТВК було оприлюднено в газетах „Чернігівські відомості” №49 від 6 грудня 2006 року та „Сіверщина” №50 від 8 грудня 2006 року.

Загальна сума надходжень коштів у виборчі фонди кандидатів становила 850 тисяч 237 гривень.

Найбільший виборчий фонд - 125 тисяч грн. (максимальний за Законом «Про вибори депутатів верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів») - був сформований командою підтримки О. В. Соколова. Майже однакового розміру виборчі фонди у його найближчих конкурентів, що виборювали між собою друге місце на перегонах. У С. М. Вітренка виборчий фонд становив 121694 грн., у В. О. Лещенка – 122811 грн., у С. В. Кнуренка - 123486 грн. На перегонах вони посіли відповідно місця з 2 по 4 і набрали відповідно 9287(11,64%), 8567(10,74%) та 7732(9,39%) голосів виборців.

Наступна пара кандидатів на посаду міського голови, що посіла 5 і 6 місця у перегонах, також мала майже однакові розміри виборчого фонду: у М. В. Зверева виборчий фонд становив 77138 грн. (5379 голосів – 6,74%), а у О. Г. Шульги – 79137 грн. (3030 голосів – 3,80%).

Переважна кількість коштів у виборчих фондах кандидатів на посаду міського голови у сумі 645 тисяч 358 грн., або 75,9% всього виборчого фонду, була задекларована як їх власні кошти. У висуванця КПУ В. О. Лещенка добровільні пожертви від фізичних осіб становили лише 700 грн. Не багато більше їх у ще одного партійного висуванця БЮТівця С. М. Вітренка – 1 010 грн.

„Незможними” кандидатами виявилися колишні міські голови – О. В. Соколов, який у свою виборчу кампанію не вклав власних коштів, та В. В. Мельничук, який вніс у свій виборчий фонд лише 1000 грн. з 25 700 грн. Найбільше власних коштів у свої виборчі фонди внесли С. В. Кнуренко – 123 486 грн., В. О. Лещенко – 122 111 грн., С. М. Вітренко – 120 684 грн.

Використання виборчих фондів

Сумарно кандидатами на посаду міського голови на проведення виборчих перегонів з виборчих фондів витрачено 849 тисяч 884 грн. Не використаними залишилося 353 грн.

Щодо конкретного використання коштів виборчих фондів кандидатів на посаду міського голови, то більше половини з них, 426286 грн. (50,2%), освоєно місцевими засобами масової інформації (ЗМІ). Оплата ефірного часу на телебаченні коштувала кандидатам 98655 грн. (або 11,6% усіх витрат кандидатів з виборчих фондів), на радіо – 99782 грн. (11,7%). Левову ж частку коштів виборчих фондів спожили друковані ЗМІ – 227848 грн. (або 26,8% всіх витрат кандидатів з виборчих фондів). Загалом витрачено на виготовлення (оренду) рекламних щитів (біг-бордів і сіті-лайтів) 125 644 грн. (або 14,8% всіх витрат кандидатів з виборчих фондів). До речі, найбільше їх виготовили В. М. Зверев та В. М. Чемеров на суму відповідно 36052 грн. та 27774 грн.

На телебаченні під час виборів панували комуністи. Їх кандидат витратив з виборчого фонду 54902 грн., або оплатив 55,6% усього ефірного агітаційного телечасу, купленого кандидатами на цих перегонах. Лідером радіоефіру був О. В. Соколов. З його виборчого фонду витрачено 41841 грн., або 41,9% усього оплаченого кандидатами з виборчих фондів радіоефірного часу. Лідером використання друкованих ЗМІ був С. В. Кнуренко. З його виборчого фонду оплачено 43 525 грн., або 19,1 % від загальних витрат усіх кандидатів на друковані ЗМІ.

Витрачали кошти на оренду приміщень для зустрічей з виборцями лише О. В. Соколов та С. М. Вітренко - відповідно 1929 грн. та 2288 грн.

Якби не деякі аномалії, висновок був би переконливим: чим більше коштів у

виборчому фонді, тим кращий результат на перегонах.

Найбільші „аномалії” спостерігались у кандидатів-бізнесменів В. М. Чемерова, який отримав 543 голоси (0,68%, 12 місце на виборах) з виборчим фондом 71340 грн. та Г. П. Вороніна - 131 голос (0,16%, 19 місце на виборах) з виборчим фондом 30000 грн., а також у «партиїних» кандидатів. Так, В. М. Тандура (самовисуванець, але член СПУ, набрав 1671 голос (2,10%, 8 місце на виборах) взагалі не відкривав рахунку виборчого фонду, та висуванець УНП А. А. Глухенький, який з виборчим фондом 500 грн. отримав 680 голосів (0,85%, 10 місце на виборах).

«Найдорожче» - 229 грн. за один голос виборця - „коштували” вибори ініціатору спорудження в Чернігові у 2003 році так званого підземного «Метрограду» Г. П. Вороніну. «Найдешевше» - по 0,74 грн. (з першої десятки лідерів перегонів) один голос виборця обійшовся А. А. Глухенькому та В. М. Тандурі. Переможцем виборчих перегонів О. В. Соколовим з коштів виборчого фонду витрачено на залучення одного голосу виборця 4 грн. 2 коп.

У середньому витрати з виборчих фондів кандидатів на посаду міського голови на кожного з 79755 виборців, які взяли участь у голосуванні на виборах в Чернігові 26 листопада 2006 року, становили 10 грн. 66 коп.

Скільки коштували державі позачергові вибори?

Видатки по кошторису ТВК з Державного бюджету на позачергові вибори Чернігівського міського голови становили 1 млн. 53 тисячі 802 грн. Основні кошти у сумі 623 704 грн.(або 59,2%) витрачено на заробітну плату членів виборчих комісій і залучених спеціалістів (411 537 грн.) та їх винагороду у межах загальної економії фонду оплати праці (212 167 грн.). Ще 295 982 грн., або 28,1%, потрапили у місцевий бюджет (прибутковий податок з громадян у сумі 79 793 грн.), у Пенсійний фонд (207780 грн.) та фонди соціального страхування (8409 грн.).

З Державного бюджету 64125 грн. (або 6,1%) пішло на розвиток місцевих електронних ЗМІ, бо вартість п'ятихвилинних виступів кожного кандидата на обласному і міському радіо становила 1425 грн. На обласному радіо виступило 24 з 45 кандидатів, зареєстрованих на посаду міського голови. Отже, 21 кандидат, що не використав радіоефір, „поцупив” з Державного бюджету зайвих 8925 грн. На телеканалі «Новий Чернігів» телеефір використали 32 з 45 кандидатів. Як наслідок, з Державного бюджету витрачено зайвих 13000 грн.

Таким чином, видатки з Державного бюджету на забезпечення конституційного права чернігівської громади обирати міського голову на кожного виборця, що взяв участь у голосуванні, становлять 13 грн. 21 коп.

Нагородження

Згідно з чинним законодавством за підсумками виборів за активну участь у роботі виборчих комісій відповідно до особистого внеску учасникам виборчого процесу за рахунок загальної економії фонду оплати праці була виплачена одноразова грошова винагорода:

- членам територіальних виборчих комісій та залученим спеціалістам у розмірі від 150 до 390 грн. на суму 14 760 грн.
- 1843 членам ДВК у розмірі від 20 до 375 грн. на суму 197 407 грн.

33 особи за сумлінне виконання своїх обов'язків, організацію на високому якісному рівні підготовки та проведення позачергових виборів чернігівського міського голови, забезпечення дотримання принципів виборчого процесу, реалізації виборчих прав громадян України постановою Центральної виборчої комісії від 26 грудня 2006 року №1299 відзначено „Подякою Центральної виборчої комісії”.

Серед нагороджених 15 представників виборчих комісій різного рівня, у т.ч. голова ТВК О. В. Мозгова, секретар М. Я. Бистрова, члени ТВК Л. М. Варнавська, Т. Л. Вершняк, залучені спеціалісти Л. М. Галай, С. В. Соломаха, голова Новозаводської районної ТВК П. М. Самосюк, а також 13 представників правоохоронних органів, у т.ч. в.о. начальника УМВС України в Чернігівській області І. П. Катеринчук, начальник Чернігівського міського відділу УМВС Е. В. Альохін, та 5 – органів місцевого самоврядування, в т.ч. голова Деснянської районної у місті Чернігові ради М. О. Сенкович.